

LITTERATURVETENSKAPEN OCH DET KOSMOPOLITISKA BEGÄRET

Våren 2012 kom plötsligt Thomas Warburton på tal. Erik Anderssons nytolkning av James Joyce gav kritikerna anledning att leta fram Warburtons *Odysseus* från 1946, en översättargärning som står sig.¹ Vad som är mindre känt är att Warburton året innan utkom med en annan mäktig översättning, *Markerna brinna*. Den är i Sverige lika obskyr som Joyces *Ulysses* är känd, och i Libris framgår det inte ens att det är Warburton som har översatt.² Detta trots att det *egentligen* rör sig om en lika kanonisk text som *Ulysses*.

Markerna brinna heter i original *Os sertões. Campanha de Canudos*. Den skrevs av militäringenjören Euclides da Cunha och utkom i Brasilien 1902. Det är en text som trotsar beskrivning: naturvetenskaplig essä, krigsdokumentär, folklivsskildring, anklagelseakt, nationellt epos – den är allt detta på en och samma gång. I fokus ligger ett bisarrt inbördeskrig som utspelades på 1890-talet i det karga inlandet i nordöstra Brasilien. En grupp inlandsbor, sertanejos, samlade kring en profetliknande gestalt känd som Antônio Conselheiro, bosatte sig i den avlägsna hålan Canudos för att fromt invänta domedagen. Dessa trashankar utgjorde alltså en sekt. De hade kunnat leva vidare obemärkt om det inte hade varit för två saker: 1) Canudos drog till sig så många anhängare att

jordägarna i regionen fick brist på arbetskraft, och 2) den karismatiska Conselheiro predikade mot den nybildade republiken och mot den katolska kyrkan, men inte med sekulära avsikter utan för att mana till en renare, uppriktigare tro.³

Den tidigare monarkin Brasilien hade blivit republik så sent som 1889, nervositeten var stor inför varje upprorstendens. Dessutom hade slaveriet upphört 1888, vilket rubbade den sociala ordningen. När sedan både en och två expeditioner som skickats ut för att tillrättavisa Canudos-sekten tvingats till nederlag började konflikten anta hysteriska proportioner. Det spreds fabricerade rykten om att Canudos understöddes av främmande makter; pressröster hävdade att republikens öde stod på spel. Resultatet blev en tredje, och osannolikt nog en fjärde massiv militärkampanj som utmynnade i ett folkmord: hela Canudos manliga befolkning, uppemot 15 000 människor (siffran är osäker) utplånades. Kvinnor och barn – de som hade överlevt belägring och svält – skonades, och fördes bort därifrån.

Om jag nu framhåller att Mario Vargas Llosas roman *Kriget vid världens ände* bygger på Cunhas bok verkar mina inledande ord om *Markerna brinnas* kanoniska ställning mindre besynnerliga, ur svenskt perspektiv.⁴ Men Warburton

översatte Cunha tre decennier innan Llosa skrev sin roman. Dessutom var detta den allra första europeiska översättningen av *Os sertões*.⁵ Det finns alltså en historia att berätta om hur denna text hamnade i Sverige. Vad var det som fick Wahlström & Widstrand och Warburton att satsa på Cunha?

Warburton var språkkunnig, men portugisiska ingick inte i hans repertoar. *Markerna brinna* är således en andrahandsöversättning från engelska (förkortad, dessutom). Det är här man kan börja knyta samman trådarna. Det var genom USA, inte Brasilien, som Warburton kom i kontakt med Cunhas verk. Warburton var under kriget högst aktiv som översättare av modernistisk engelskspråkig poesi. Det avspeglas bland annat i volymen *Mitt i ett krig. Tolkningar ur engelsk och amerikansk lyrik 1941–1944*.⁶ Han var alltså insatt i aktuell utgivning i Nordamerika, och det var så han fick upp ögonen för Samuel Putnams översättning av Cunha, *Rebellion in the Backlands*, som gavs ut 1944.⁷

Jämför vi de introducerande paratexterna i *Markerna brinna* och *Rebellion in the Backlands* ser vi att den svenska begränsar sig till en baksidestext. Där kan man läsa att *Markerna brinna* är ”formad som ett glödande epos om en karg och fientlig natur”. Med ett tilltal som riktar sig till läsare som just har genomlevt ett världskrig står det också att ”historien om Canudos-kriget [är] en bild i smått av de flesta krig i världen”. Det räckte, tyckte förlaget, som presentation av boken i Sverige. Den nordamerikanska utgåvan föregås däremot av ett utförligt översättarförord, vilket avspeglar den större ansträngning som krävdes för att lyfta in texten i den blivande hegemoniska världsmakten USA:s litterära offentlighet, jämfört med överföringen till svenska som skedde med vinden, det vill säga anglosaxisk konsekvrering, i ryggen.

Putnam sparar inte på krutet. Han inleder sitt förord så här:

There can be no doubt that Euclides da Cunha's *Os Sertões* is a work that is unique not only in Brazilian literature, but in world literature as well. In no other instance, probably, has there been such a unanimity on the part of the critics of all shades of opinion in acclaiming a book as the greatest and most distinctive which a people has produced, the most deeply expressive of that people's spirit. On this the native and the foreign critic are in agreement.⁸

Det är tre retoriskt intressanta meningar. Här har vi en herdersk förståelse av litteraturen som uttryck för ”folksjälen”, snarare än en författar-individs verk. Här märks samtidigt en världslitteraturtanke i Goethes anda, en föreställning om litteraturen som ett gränsöverskridande samtal som läsaren, Putnams läsare, förmodas vilja delta i. Denna dubbelriktade värdering av Cunhas verk, det vill säga kombinationen av en rörelse inåt, mot det unika, specifikt brasilianska, och en rörelse utåt, mot en i princip världsomfattande läsekrets, ska hållas i minnet eftersom den fångar en väsentlig egenhet i hur litteratur rör sig över gränser. Men låt oss för stunden konstatera att Putnams omnämnande av ”world literature” vädjar direkt till läsarens kosmopolitiska begär. Om du med trovärdighet vill hävda att du är delaktig i det världslitterära samtalet, antyder Putnam, då måste du läsa denna bok. Detta implicita påstående stärks med ett ethos-argument: ”On this the native and the foreign critic are in agreement.” Värderingen är alltså inte Putnams åsikt, det är sakkunskapen som hävdar detta.

Vilka är då dessa inhemska och utländska kritiker? Brasilianska kritiker som skrivit om *Os sertões* finns det i stor mängd; Putnam citerar Agrippino Grieco. Bland icke-brasilianer är det dock, anno 1944, tunnsått med läsare av Cunha. På ett viktigt undantag när.

Även denne läsares namn har, liksom Warburtons, fått förnyad aktualitet i Sverige, med anledning av nyutgåvan av *Världen av*

igår. *En europés minnen*.⁹ Jag talar alltså om österrikaren Stefan Zweig, på 1930-talet en av världens mest lästa författare. Hans böcker utkom direkt i en mängd översättningar i Europa, Nordamerika och Latinamerika. Nazismen och kriget drev honom dock i exil, först till England, sedan USA, slutligen Brasilien, där både han och hans fru tog sina liv 1942. Det var i det här slutskedet som han skrev *Världen av igår*. Parallellt med den skrev han också *Brasilien. Ein Land der Zukunft*, en bok som nästan ögonblickligen, 1941, kom ut på svenska som *Brasilien. Framtidslandet*. Den snabba översättningen hänger möjligen samman med att det tyska originalet faktiskt utgavs i Stockholm – förlaget Bermann-Fischer befann sig nämligen i exil.¹⁰

Det är här vi når fram till Putnams "foreign critic". Ty Zweig nämner Cunha i sin Brasilien-bok. Det vill säga, i sin panegyriska, 300-sidiga rundmålning av Brasilien nämner han på en enda sida två författare, varav Cunha är den ena. Zweig hyllar den "dramatiska kraft[en]" i *Os sertões*, dess "rikeedom på psykologiska iakttagelser och den underbara humanitet som genomgår [verket]".¹¹ Dessa korta utlåtanden räckte dock som hävstång för att Putnam, som citerar Zweig, ska lyfta verket till "världslitteraturens" status. Det var mindre av en beskrivning, mer av en förhoppning som dock med tiden har besannats. Förutom Vargas Llosas roman, och det Nobelpris som ger Llosa en global status som färgar av sig på Cunhas verk, har *Os sertões* översatts till allt fler språk och 2010 utkom den andra engelskspråkiga översättningen, nu utförd av Elizabeth Lowe och utgiven av Penguin, med global distribution.¹²

Låt oss nu ta ett steg åt sidan och fundera över vad vi kan utläsa ur den här översättningshistorien. Exemplet Cunha kan föranleda en mängd resonemang kring kosmopolitism inom såväl litteraturen som litteraturvetenskapen. En första, uppenbar slutsats man kan dra är att den världslitterära cirkulationen är beroende av re-

dan existerande nätverk och maktförhållanden. Den exklusivt manliga, vita krets av författare och översättare jag har nämnt så här långt kunde tas som ytterligare intäkt för detta. Det finns ingen litterär kosmopolitism, tycks det, som inte bärs upp av en etablerad maktordning.

Men ett sådant påstående riskerar samtidigt att förringa det märkliga i att *Os sertões* alls har översatts. Brasilianska kritiker tenderar att betona oöversättligheten i Cunhas kombination av 1800-talsmässig vetenskaplig lärdom och lokala växtnamn, vistraditioner och talspråk. I samma mån som *Os sertões* "frilade den moderna brasilianska litteraturens självmedvetande", som en kritiker har uttryckt det, tycks den också helt bunden till Brasilien.¹³ Ändå har den rört på sig. Och därmed har det kosmopolitiska begäret, manifesterat genom översättning, fått någonting nytt att träda fram i världen. Den är den här dubbelheten, den litterära cirkulationens närmast tautologiska bekräftelse av redan etablerade mönster, *och* litteraturens, översättningens och tolkningens kontingenta förmåga att öppna dörren till någonting nytt, som jag vill undersöka närmare.

För att göra detta tar jag omvägen via ett resonemang kring det spänningsförhållande jag redan har antytt: den för såväl litteraturen som litteraturvetenskapen konstitutiva dialektiken mellan kosmopolitism och provinsialism. Detta, vill jag påstå, kan bidra till en förnyad teoretisk självförståelse inom litteraturvetenskapen. Samtidigt bör jag förutskicka att den följande diskussionen tar sig essäns rätt att avsiktligt och i strikt bemärkelse vara *extra-vagant*, alltså att den vandrar bortom den mer etablerade litteraturvetenskapliga praxisens ramar. Den vill därmed väcka fler frågor än den kan besvara. Motivering till detta är att frågorna är av ett slag som endast har börjat ställas inom svensk litteraturvetenskap. De behöver alltså formuleras och betraktas i hela sin vidd, till att börja med, och då förefaller essäformen vara väl lämpad för detta ändamål.

Låt oss återgå till frågan om kosmopolitismen. Detta begrepp pekar mot en specifik idéhistoria där stoikerna och Immanuel Kant, med sin skrift *Om den eviga freden*, intar en framträdande plats.¹⁴ Det är dock inte denna idéhistoria som är mitt ämne. Istället använder jag ordet i linje med samtida forskare som James Clifford och Carol Breckenridge: inte som ett ideal om den absoluta gränslösheten, utan som en historiskt och geografiskt föränderlig praktik.¹⁵ En praktik som kan förstås i närmast fenomenologiska termer som en intentional ”riktadhet” utåt, mot det gränslösa, i motsats till den provinsiella vändningen inåt. Det vore dock fel att tro att vi ställs inför ett antingen–eller. Dessa riktningar kan bara förstås i förhållande till varandra; de konstituerar varandra i ett dynamiskt samspel.

Putnams sätt att beteckna *Os sertões* både som en autentiskt brasiliansk och en världslitterär text är ett uttryck för detta samspel. Det förevisar dessutom dess specifikt litterära aspekt. Inom litteraturens domäner har nämligen provinsialismen en hegemonisk form: folkspråkighet. Cunha, heter det, skriver fram ett genuint *brasilianskt* språk (att detta språk, portugisiskan, tidigare var ett kolonialspråk är ytterligare en komplikation som jag dock inte kan gå in på här). Men hur kan i så fall samma text omfatta en litterär kosmopolitism? När jag ställer frågan så måste jag dessutom understryka att kosmopolitismen hos Cunha inte bara är antydd, utan driven till sin spets. Om jag väljer ett axplock av de forskare, tänkare och författare han åberopar i *Os sertões* kunde listan se ut så här: Auguste Comte, Herbert Spencer, Hippolyte Taine, Henry Thomas Buckle, Henry Maudsley, Friedrich Klopstock, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Frederick Hartt, med flera. Cunha var kort sagt enormt beläst och gör i sin krigsskildring ständiga kopplingar till europeiska tänkare och förhållanden. Betoningen är vetenskaplig och filosofisk snarare än skönlitterär, men det

viktiga här är mönstret: kosmopolitismen praktiseras medelst en handfull hegemoniska språk som i Cunhas fall främst var franska, men även engelska och tyska, som han sedan genom en översättningsakt inflikar i sin lusofona text. Kosmopolitismen i *Os sertões* praktiseras, kan man säga, genom översättning i bred bemärkelse. Det är genom sin språkkunnighet som Cunha införlivar det kosmopolitiska i sin provinsiella text.

Men eftersom Cunhas kosmopolitism utövas genom läsning av tryckta texter (han reste aldrig utanför Brasilien) märker vi att den litterära kosmopolitismen i detta fall möjliggörs genom ett *skriftsystem*. Det komplicerar frågan på ett intressant vis, ty även hans litterära provinsialism möjliggörs av samma skriftsystem. I förhandlingen mellan kosmopolitism och folkspråkighet tycks skriftsystemet uppvisa ett Janus-ansikte. Det både överskrider och markerar gränserna mellan kosmopolitiska och lokala språkbruk.

Vilka blir konsekvenserna för vår förståelse av samspelet mellan litterär provinsialism och kosmopolitism om vi betraktar skriftsystemet som ett fenomen skilt från språk? Här måste jag göra en utveckling. Skriftsystemets betydelse har i litteraturteorin tenderat att kraftigt underbetonas; istället har man uppmärksammat *språk* i allmän bemärkelse. I *The Resistance to Theory* skriver till exempel Paul de Man att ”[t]he advent of theory [...] occurs with the introduction of linguistic terminology in the metalanguage about literature.”¹⁶ Den kritiska udden hos de Man riktas mot fenomenologiska och estetiska litteraturuppfattningar. Språket, framhåller han, är en konvention. Vid läsningen av litteratur förekommer inga oförmedlade sinnesförnimmelser. Det man ”förnimmer” är språktecknen; allt annat är språkliga konventioner där signifianten knyts till en signifié. Annorlunda uttryckt: man blir inte blöt av ordet ”vatten”. De Man har emellertid inget att säga om skriftsystemet – och även Derridas

”skrift” fungerar egentligen som ett annat sätt att benämna ”språk”. I sin kritik av Lévi-Strauss kommer han ju fram till att också det muntliga, talade språket fungerar *som* skrift.¹⁷

Men som litteraturteoretisk utgångspunkt skulle man alltså kunna dubblera konventionaliteten, skilja mellan skrift och språk, och se dem som samverkande men åtskilda system av konventionella tecken. Det ger oss en annan ingång till frågan om kosmopolitism och provinsialism.

Å ena sidan kan man se hur vissa språk som latin och arabiska har blivit dominerande genom att knytas till ett skriftsystem. Men med alfabetiska skriftsystem – jag förbigår avsiktligt kinesiskans radikalt annorlunda förutsättningar – sker också en spjälkning av skrift och språk, och skriftsystemet växer sig snabbt större än sitt ursprungsspråk. Man kan alltså med viss försiktighet tala om skriftgemenskaper som någonting distinkt från språkgenskaper. Vi talar förstås om ungefärliga och porösa gränsdragningar. Det kyrilliska alfabetet har till exempel inte hindrat rysk litteratur från att vara kosmopolitisk. Men då bör man samtidigt peka på det betydelsefulla i att polskan, som är ett slaviskt språk, använder sig av det latinska skriftsystemet, vilket får som kulturell effekt att tröskeln mot västeuropeisk litteratur sänks. Kemal Atatürks drakoniska införande av det latinska alfabetet i Turkiet på 1920-talet hade en liknande effekt.

I vår epok har det latinska alfabetet kommit att inta en dominerande ställning globalt, inte bara på grund av den transkontinentala etableringen av imperiespråk som engelska, spanska, franska, och portugisiska, utan också genom att bokstavligen hundratals språk runtom i världen har transkriberats med det latinska alfabetet. Man kan uttrycka det i form av en gåta: Vad har baskiska, bahasa indonesia, sesotho, estniska, franska, innu och svenska gemensamt? Svar: de cirka 26 bekanta bokstäverna, undantaget vissa exotiska specialtecken som inte går att skriva

i epostadresser. Detta är mer än kuriosita. Det handlar om globaliseringens långa historia, den gradvisa hopfösningen av världen i ett sammanflätat men ojämnt system.

Således: om det verkligen kan antas att det är *litteratura*, latinets ord för skriftsystem, som utgör grunden för vår verksamhet som litteraturvetare, och även om vi väljer att avgränsa denna *litteratura* till att gälla det latinska alfabetet, leder detta oss långt, långt bortom Sveriges, Europas och Nordamerikas gränser. *Litteraturan* tycks, genom att omfatta både kosmopolitiska och lokala språk, vara radikalt kosmopolitisk. Samtidigt vet vi i praktiken att vår verksamhet som litteraturvetare är mer begränsad än så. Ja, den ägnas till största delen sådant som är skrivet på ett enda nationellt språk, även om det använder sig av ett globalt språk skriftsystem.¹⁸

Anledningen är uppenbar: etableringen av det akademiska studiet av litteratur, i modern bemärkelse, sammanföll med folkspråklighetens senaste seger i Europa på 1800-talet. Ur historiskt perspektiv är folkspråklighetens framväxt ingenting unikt eller ens särskilt europeiskt. Tvärtom kan man, med Sheldon Pollock, tala om långa, återkommande dragkamper mellan kosmopolitism och folkspråklighet. Pollocks jämförelse gäller sanskrit och latin, vilka uppvisar en del slående likheter. Strax före vår tideräkning och under det första millenniet kom bägge att fungera som normerande språk, inte minst litterärt normerande, över enorma områden.

Men skillnaderna mellan språken är också slående. Sanskrits utbredning var frivillig. Den skedde genom handel och resande individer. Den saknade uppbackning av en imperiestat, och saknade därmed också ett maktcentrum. Latinet var från första början ett språk som spreds genom erövring, och med ett entydigt centrum: Rom. Latinet hade dessutom den egenheten att det trängde undan lokala språk och kulturer:

By the end of the first century B. C., all languages other than Latin had disappeared from the inscriptional record of Italy; Gallic and the languages of Iberia vanished within a couple of centuries of conquest; and Celtic scarcely was permitted to enter the record at all, even in areas where we know it long persisted as a medium of oral communication.¹⁹

Här kan man notera två saker. Dels är den latinska kosmopolitismens centralism ett mönster som upprepas, mutatis mutandis, av medeltidens katolska kyrka och senare av den europeiska kolonialismen. Cunhas eurocentriska utgångspunkter är ett exempel på vilket slags utfall det har kunnat få. Dels bör man notera Pollocks betoning av "the inscriptional record". Det är det språk som *skrivs* som blir ihågkommet och får status. Oavsett om vi talar om ett kosmopolitiskt eller lokalt språk har skriften avgörande betydelse.

Folkspråkighetens poäng är således inte språket i sig, utan dess anammande av ett skriftsystem och de därmed sammanhängande genrerna. Folk har ju alltid *snackat*. Och i detta pratande har ingått estetiska verbala praktiker, exempelvis sådana som går att ta del av i många afrikanska samhällen. Folkspråkighetens radikala grepp är att "reducera", som termen lyder, språket till skrift och därmed öppna för andra litterära möjligheter än de gängse. När detta sker med alfabetiska skriftsystem växlar man alltså in den utåtriktade gångbarhet som är knuten till ett kosmopolitiskt språk mot en mer inåtvänd potential som knyts till det kosmopolitiska språkets skriftsystem – *en inåtvändhet som likafullt bibehåller kopplingen till skriftsystemets större värld*. Skriftsystemet blir därmed ett av de medel som används för att hantera ambivalensen mellan två begärsregimer, nämligen det kosmopolitiska begäret att få tillhöra en större kulturell, transnationell gemenskap och begäret att få avgränsa den egna och förmodat unika litteraturen.

Den här dubbelheten, den historiskt förändrbara balansen mellan den mindre och den större världen, har förstås även format litteraturen och litteraturvetenskapen i Sverige. Atterboms *Svenska siare och skalder* från 1840- och 50-talen kan tjäna som typexempel: här inleds det akademiska studiet av svenskspråkig litteratur i Sverige.²⁰ Atterbom bidrog till att Sverige hamnade i fas med utvecklingen på många håll i Europa. Detta var den postnapoleonska epoken: en europeisk värld av nationalstater och nationellt förankrade lärosäten vars discipliner (även de en produkt av 1800-talet) skulle sörja för vetenskapens utveckling *i nationens intresse*.

Men om vi normalt förknippar Atterbom med ett romantiskt upphöjande av det autentiskt "svenska", är det tvärtom hans sammanfattade förståelse av svenskheden som slår en vid en närmare läsning. Så här skriver han inledningsvis i sitt kapitel om Dalin:

Svenskarne anse sig, med rätta, utmärkas af ett icke ringa frihetsbegär. Det oakadt hafva de länge, liksom i sin öfriga bildning, så äfven särskilt i sin vitterhet, sin smak, sina ästhetiska rigtningar, temligen slafviskt berott af än den ena, än den andra af Europas större nationer; företrädesvis af Tyskar och Fransmän, i flera gånger vexlad omskiftning. Att så varit faller väl ingen in att neka. Snarare torde någon vilja bestrida, att det fortfar; och likväl är detta fortfarande solklart. Det bedröfvande härvid är icke beroendet; det är dess slafviska beskaffenhet.²¹

Atterbom vidgår ofrånkomligheten i det han kallar "beroende". Samtidigt vill han markera mot ett "slafviskt" beroende. Man förstår hans dilemma: präglad som han själv var särskilt av tysk litteratur uppstod en paradox i hans programmatiska nationalism.

Det intressanta med Atterboms naiva och i den bemärkelsen uppriktiga formuleringar

är således att han själv förevisar omöjligheten att tänka det han kallar frihet, alltså "svensk" litteratur, utan att samtidigt tänka beroende, alltså ett internationellt sammanhang. Det ena förutsätter det andra; folkspråkligheten växer fram inom ramen för en skriftspråklig kosmopolitisk gemenskap som genererar ett begär efter att finna och skapa någonting motsvarande på nationell botten. Den folkspråkliga svenska litteraturen uppstår således genom ett utbyte med de – från Sveriges horisont betraktat – kosmopolitiska språken tyska, franska och engelska.

Synsättet förfinades men hölls i allt väsentligt intakt av Henrik Schück som i sin allmänna litteraturhistoria från 1919 förklarar följande:

Utom den litteratur som finnes för varje land och varje folk, kan man ock tala om en litteratur, som är gemensam för hela det europeiska kultursamhället; vi svenskar kunna ju ock i den meningen räkna Homeros, Vergilius, Dante, Shakespere [sic], Racine, Voltaire, Goethe m.fl. till vår litteratur, att dessa stormäns arbeten hos oss lästs lika mycket som våra inhemska författares, och de hava ofta mycket mera än dessa påverkat vårt idéliv.²²

Schück håller kvar rågången mellan inhemskt och utländskt, i samma stund som han hävdar att det utländska har påverkat oss ännu mer än det svenska. Det tycks alltså som om gränsdragningen i sig producerar ett slags paradox.

Visst kan det verka förlegat att dra fram dessa gamla herrar. Så mycket har hänt sedan dess. Med nykritiken och Wellek och Warren i ryggen rensades på 1950- och 60-talen upp bland idéhistoriskt, nationalistiskt och författarbiografiskt bråte i den svenska litteraturvetenskapen. Väck med "extrinsic perspectives"! Den estetiska inplaceringen av det enskilda verket i centrum! Och allt det som sedan följde: marxism, strukturalism, dekonstruktion, psykoanalys, genusteori, med mera. Nog har

vi sedan länge lämnat Atterbom och Schück bakom oss? Det har vi. Men samtidigt inte.

Min avsikt med att återropa Atterbom och Schück är att peka på de dubbla men numera helt underförstådda metodologiska ramar som har gett form åt, och fortsätter att ge form åt, litteraturvetenskapen i Sverige. Ämnet har, som vi kan se, en tydligt kosmopolitisk historia – *inte minst* hos nationalisten Atterbom. Men det är den specifika kombinationen av de bägge riktningarna som har angett ramarna.

Å ena sidan präglas litteraturvetenskapen av det vi kan kalla "metodologisk nationalism". Termen, som jag lånar från den tyske sociologen Ulrich Beck, är numera väletablerad inom såväl samhällsvetenskaperna som historieforskningen; inom svensk litteraturvetenskap förekommer den betydligt mer sällan, även om den har diskuterats av Annika Olsson.²³ Med metodologisk nationalism menar Beck det paradigm inom samhälls- och humanvetenskaperna som utgår från att nationen och nationalstaten bildar den viktigaste ramen för de fenomen man studerar. Det ska inte förstås främst i termer av nationalistisk *ideologi*, utan som en kunskapsteoretisk utgångspunkt. Det kan i själva verket vara just när den inte framhävs, eller till och med i det ögonblick då den blir föremål för ideologisk kritik, som den metodologiska nationalismen är som starkast.

Å andra sidan har ämnets kosmopolitiska sida antagit en historiskt specifik form. Stöpt som litteraturvetenskapen är i latinets *litteratura* och i tyskans, franskans och engelskans traditioner, kan denna kosmopolitism benämnas "metodologisk eurocentrism", vilket ringar in ett motsvarande grundantagande (som i stort sett omfattas av Ulrich Beck själv): att den europeiska och västerländska kulturhistorien utgör den yttersta horisont mot vilken våra kunskapsobjekt, våra textuella fenomen, avtecknar sig.

Inom svensk litteraturvetenskaplig forskning har dessa dubbla ramar tagit sig uttryck

i en sorts arbetsfördelning mellan primär- och sekundärkällor. Primärmaterial har till övervägande del (men inte bara) varit svenskspråkig. Sekundärlitteraturen – särskilt av mer teoretisk art – har till övervägande del (men inte bara) varit avfattad på franska, tyska och engelska.

Vad jag försöker skissera är en beskrivning och analys av en historiskt betingad praxis. Metodologisk nationalism och eurocentrism är inte främst en voluntaristisk fråga. Vad vi ”vill” eller inte vill som enskilda forskare kan påverka i marginalen; de metodologiska ramarna är betydligt segare strukturer. Dessutom finns det och har funnits goda skäl för en litteraturvetare i Sverige att vara metodologisk eurocentrist och nationalist. Materialet leder oss dit. Trovärdigheten kräver att vi begränsar oss. Men det jag vill fråga är om inte historiska förändringar i vår tid är på väg att tvinga fram en radikalt ny förhandling mellan kosmopolitism och provinsialism. Dipesh Chakrabarty har gett denna nya förhandling ett slagord: det gäller att ”provinsialisera Europa”.²⁴ Men vad skulle det innebära? Hur förstår vi den historiska konjunktur som möjliggör en sådan provinsialisering? Och är slagordet ens riktigt formulerat? Det tycks mig som vi idag, 2013, behöver ställa en del grundläggande frågor om vårt aktuella historiska läge och vilka konsekvenser det kan ha för vår verksamhet som litteraturvetare.

Under 1900-talet, särskilt efter 1945, utspelade sig svensk litteraturvetenskap och dess forskningsföremål inom det vi kan kalla den nordatlantiska världsordningen. Den nordamerikanska-europeiska axeln inom såväl litteratur som litteraturvetenskap tydliggörs om man tänker på hur tongivande gestalter som Ezra Pound, T. S. Eliot, Karen Blixen, René Wellek, Roman Jakobson, Erich Auerbach med flera rörde sig mellan kontinenterna. Historien om hur Thomas Warburton kom att översätta Cunha via den amerikanska översättningen

passar motståndslöst in i den bilden. Svenska forskare har ofta varit klädsamt blygsamma i detta sammanhang, men samtidigt fanns det någonting bekvämt med den nordatlantiska hegemonin. Sverige och Skandinavien må ha varit perifera delar av Europa; den kulturella, språkliga och skriftspråkliga närheten till såväl europeiska stormakter som USA har garanterat oss ett stort mått av kosmopolitiskt kapital. Det är här den metodologiska eurocentrismen fann sin bas i den svenska kontexten.

Under de senaste decennierna – vi kan välja 1989 som brytpunkt – har någonting nytt inträtt. Detta nya har som regel kallats ”globalisering”. Med denna term har man även låtit förstå att rummet numera dominerar över tiden som kategori. Francis Fukuyama utropade historiens slut.²⁵ Istället för historisk förändring, istället för framåtskridande, hade vi nu gått in i en epok av geografisk *utbredning* av moderniteten, i princip en utsträckning av liberal demokrati och den amerikanska livsstilen till allt fler hörn av världen. Utifrån den tolkningen har ingen reell *förändring* av den nordatlantiska ordningen skett: det är bara det att den breder ut sig alltmer.

Som Göran Therborn påpekar har dock denna beskrivning av globaliseringen tappat i trovärdighet. Idag ser vi snarare att globalisering är ett namn på ett världshistoriskt skifte där den geopolitiska tyngdpunkten förskjuts från Väst och Nord till framförallt Öst men även Syd. Detta upphäver inte giltigheten i allt vi har lärt oss om globaliseringen – accelererande flöden av människor, information och kapital, nätverksparadigmet, ekonomisk polarisering, kulturell hybridisering, och så vidare – men det återinför tiden som kategori.²⁶

Historien har alltså inte tagit slut; det är rollfördelningen i historien som förändras. Den nordatlantiska ordningen håller gradvis på att upplösas och den provinsialisering av Europa som Chakrabarty efterlyste som ett alltjämt ofullbordat *teoretiskt* projekt håller snabbt på

att bli en *historisk* realitet. Vad finns det för litteraturvetenskapliga slutsatser att dra av detta? Har det någon betydelse alls? Som Pascale Casanova mycket riktigt påpekar förändras de transnationella litterära förbindelserna mycket långsammare än ekonomin och politiken.²⁷ Men det kan också leda till en omvänd slutsats: att det är just litteraturens långsamma tid i en i övrigt snabbt föränderlig värld som gör det angeläget att ompröva och utveckla vår förståelse av litteraturen som fenomen och institution. Om det är så att mening uppstår genom ett system av skillnader, då förändras litteraturens och litteraturvetenskapens mening när omvärlden förändras.

Förespråkar jag således att litteraturvetare i Sverige ska göra en kallhamrad realpolitisk analys av världsläget och sedan följa makten dit den leder oss? Svaret på den frågan är sammansatt. Det skadar inte att höja blicken från institutionsvardagen och se att universiteten är inskrivna i det Bourdieu kallar maktens fält, ålagda att utbilda konkurrenskraftiga, anställningsbara kandidater och doktorer.²⁸ Det kommer vi inte runt. Vi kommer heller inte runt ett annat fenomen: humanioras relativa försvagning i detta fält (trots att det i absoluta, globala termer finns fler studenter än någonsin som studerar humaniora²⁹).

Samtidigt håller jag fast vid tanken att humaniora och litteraturvetenskap ska kunna fungera som en *kritisk* instans inom maktens fält. Varför? Ett svar kan vara att samhällen utan en reflexiv instans, utan en beredskap till kritiskt ifrågasättande, inte är överlevnadsdugliga. Men för att utveckla en sådan kritisk kapacitet behöver vår teoretiska självförståelse ligga i nivå med de samtida historiska processerna. Annorlunda uttryckt: om vi anser att vi som *humanitas* numera befinner oss i en ödesgemenskap av planetära dimensioner, då måste humaniora svara mot den insikten. I termer av den här artikelns resonemang är det alltså först när vi förstår de aktuella förändringarna i dialektiken

mellan kosmopolitism och provinsialism som vi kan förnya vårt kritiska uppdrag – och inte enbart, i det internationella sammanhanget, bli reducerade till ”native informants” som kan säga något värdefullt om Strindberg eller den svenska deckargenren, men utan att anses relevanta för litteraturvetenskapens utveckling internationellt. Annorlunda uttryckt: vilket slags kosmopolitiskt begär bör vi, som litteraturvetare, odla idag? Eller för att komplicera saken: hur kan vi utforma en kritik inte bara av eurocentrismens anspråk på att utgöra en transcendent kulturell auktoritet, utan av anspråken på transcendent kulturell auktoritet som sådan?

Frågorna är för stora att besvaras inom ramen för denna artikel, även om det aktuella intresset för översättning, transkulturella perspektiv, världslitteratur, postkolonialism et cetera pekar på en del möjliga svar. Låt mig dock, avslutningsvis, ge ett eget exempel på den litteraturvetenskapliga läsningens möjlighet till kritisk reflexivitet genom att återknyta till Cunhas *Os sertões*. Vi kunde konstatera förut att denna texts vandring från Brasilien via USA till Sverige skedde inom ramen för ett nordatlantiskt nätverk: kombinationen av uppmärksamhet från en berömd österrikisk författare (Zweig) och en amerikansk översättare var det som krävdes för att den skulle nå fram till Sverige. Så långt bekräftar diskussionen endast det litterära utbytets systemiska karaktär, dess tautologiska upprepning av rådande, vitt manligt genuskodade maktförhållanden. Den bekräftar den eurocentriska kosmopolitismen. Läger man till det faktum att Cunha skriver utifrån en europeisk bildningstradition, alluderar till antika myter och använder sig av en positivistisk, socialdarwinistisk (rasistisk) begreppsapparat, förstärks denna slutsats. Cunha är, som jag har försökt framhålla, inte *måttligt* eurocentrisk: han är hypereurocentrisk, formad av det han själv kallar en ”lånekultur”.³⁰

Men det finns ett alternativt perspektiv som öppnar sig genom en av våra ämnesmässiga specialkompetenser: närläsningen, uttolkning- en av det singulära verket. Det som vid närmare betraktande präglar Cunhas text är motsägelsen och paradoxen. I centrum för denna paradox står ordet ”vi”. Ordet ”vi” saknar hos Cunha stabil referens. Å ena sidan syftar ”vi” på det han ser som det moderna Brasilien, nämligen de stora kuststäderna, främst Rio de Janeiro och São Paulo. Det är ”våra” soldater, det republikanska Brasilien, som drar ut i krig mot ”dem”, inlandsborna i Canudos som verkar så fullkomligt främmande och skildras i regelrätt rasistiska termer som efterblivna och underlägsna. Men i skrivögonblicket, när Cunha steg för steg, och med en manisk detaljrikedom, mejslar fram berättelsen om kriget, sker en förändring. Hans teoretiska lärdom utsätts för en etisk prövning. Gestaltningen av kriget tvingar honom att tänka nytt: kriget, republikens krig, var i själva verket en förbrytelse. Inlandsborna är i själva verket Cunhas hjältar. ”De” visar sig i själva verket vara ”vi”. Därav skammen i följande stycke i slutet, när Canudos slutligen har besegrats och ”fiendens” sårade, sårbara kroppar träder fram som naket liv:

Raden av fångar, ett långt slingrande led längs slutningen, vandrade långsamt mot lägret [...] Soldaterna betraktade dem nedslaget. [...] Det var svårt att medge att alla dess svaga och hjälplösa människor – och så många! – hade stigit fram ur kojor som bombarderats i tre hela månader. Medan de betraktade dessa svärtade ansikten, dessa smutsiga och magra kroppar, vilkas sår och ärr inte doldes av trasorna – när de sågo allt detta, miste den efterlängtrade segern plötsligt sin tjusning och blev dem motbjudande. De skämdes.³¹

Man bör notera att översättningen inte lyckas förmedla den språkliga sammansmältningen av ”vi” och ”de”. I det citerade styckets sista

mening skriver Cunha ”Envergonhava”, det vill säga ”det var skamligt”. Situationen objektiveras; det betraktande subjektet skiftar i och med denna formulering från soldaterna till en föreställd nationell gemenskap som objektivet konstaterar skamligheten. Genom sin opersonliga trohet mot det skrivuppdrag han har gett sig själv möjliggör han istället, för att använda ett uttryck från Jacques Rancière, en ny ”delning av det sinnliga”, en ny ”partage du sensible” som gör att ”nya objekt och nya subjekt” framträder på ”det gemensamma scen”.³² Någoting *nytt* blir synligt, blir *möjligt* att se, och detta nya utmanar det ”redan sedda” som ligger inbäddat i Cunhas bildning. *Os sertões*, för att återigen parafrasera Rancière, blir politisk inte i kraft av några åsikter som Cunha formulerar, utan genom att intervensera i en given uppdelning mellan synligt och osynligt.

Om läsaren uppfattar denna korta redogörelse av *Os sertões* som en allegori över den litterära läsningens kritiska potential inom en global, kosmopolitisk kontext tänker jag inte säga emot. I skildringen av inlandsborna – av dessa terrorister, trashankar, barbarer – öppnar sig Cunha för ”de andra”, de andra som också är vi. För Cunha är det gemensamma scen liktydigt med nationen; vi lever i en tid, som Dipesh Chakrabarty nyligen har diskuterat med stor emfas, då vi måste föreställa oss det gemensamma scen som *i princip* planetär, både på grund av ekonomisk globalisering och klimatförändringarna.³³ Men utmaningen ligger i att inte låta denna gemensamma scen endast reproducera det som systemiska maktförhållanden redan låter oss se. Därav behovet av att betona den litterära textens icke reducerbara singularitet.

Gayatri Spivak har nyligen formulerat saken så här: ”The singular is the always universalizable, never the universal”.³⁴ Formeln fångar in det specifika, kritiska värdet av den litteraturvetenskapliga tolkningskompetensen i en globaliserad epok. Det ”universella” står här för

det globala systemet, det nätverkssamhälle som gör att vi överhuvudtaget har universitet och bibliotek och förlag, det system som genom skrift och tryck gör att vi alls har texter att förhålla oss till. Det ”singulära” är det som kan möta en i en etiskt utgivande läsakt, det som

Spivak med hänvisning till Tagore kallar en ”slösaktig ansträngning” (wasteful spending) som inte ger någon säkrad återkoppling, men som har potential att omfördela det jag har kallat det kosmopolitiska begäret.³⁵

1. James Joyce, *Odysseus*, övers. Thomas Warburton, Stockholm: Bonniers, 1946; James Joyce, *Ulysses*, övers. Erik Andersson, Stockholm: Bonniers, 2012.
2. Euclides da Cunha, *Markerna brinna*, övers. Thomas Warburton, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1945.
3. En grundlig historisk genomgång av Canudos och inbördeskriget hittar man i Robert M. Levine, *Vale of Tears. Revisiting the Canudos Massacre in Northeastern Brazil, 1893–1897*, Berkeley: University of California Press, 1992.
4. Mario Vargas Llosa, *Kriget vid världens ände*, övers. Jens Nordenhök, Stockholm: Norstedts, 1984.
5. Det kom en argentinsk översättning 1938 (*Los sertones*, övers. Benjamin de Garay, Buenos Aires: Mercatali); den första franska översättningen, *Les terres de Canudos* (övers. Sereth Neu, Paris: Julliard), gavs ut 1947 – intressant nog även i en brasiliansk utgåva (Rio de Janeiro: Caravela, 1947).
6. Thomas Warburton (övers. och red.), *Mitt i ett krig. Tolkningar ur engelsk och amerikansk lyrik 1941–1944*, Stockholm: Bonniers, 1945.
7. Euclides da Cunha, *Rebellion in the Backlands*, övers. Samuel Putnam, Chicago: University of Chicago Press, 1944.
8. Samuel Putnam, ”A translator’s introduction”, i Euclides da Cunha, *Rebellion in the Backlands* (1944), övers. Samuel Putnam, London: Picador, 1995, s. v.
9. Stefan Zweig, *Världen av igår. En europés minnen* (1962), övers. Hugo Hultenberg, rev. Anna Bengtsson, Stockholm: Ersatz, 2011.
10. Stefan Zweig, *Brasilien. Ein Land der Zukunft*, Stockholm: Bermann–Fischer, 1941.
11. Stefan Zweig, *Brasilien. Framtidslandet*, övers. Hugo Hultenberg, Stockholm: Skoglunds, 1941, s. 176.
12. Euclides da Cunha, *Backlands. The Canudos Campaign*, övers. Elizabeth Lowe, London: Penguin, 2010.
13. Marcia Schuback, ”Ao rez das existências, desapontamentos”, i *Tempo Brasileiro* 77, 2009, s. 73.
14. Immanuel Kant, *Om den eviga freden*, övers. Alf W. Johansson, Stockholm: Rabén Prisma, 1996.
15. James Clifford, *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997; Carol A. Breckenridge, Sheldon Pollock & Homi Bhabha (red.), *Cosmopolitanism*, Durham: Duke University Press, 2002.
16. Paul de Man, *The Resistance to Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986, s. 7.
17. Jacques Derrida, *De la grammatologie* (1967), Paris: Minuit, 1974.
18. Här lägger jag mig förstås ganska nära Friedrich Kittlers mediehistoriska perspektiv. I den sista intervjun med Kittler utvecklar han ett intressant resonemang kring just konflikten mellan latinisering och det arabiska skriftssystemet. (E. Khayyat, ”Tänkandets ödmjukhet: ett samtal med Friedrich Kittler”, i *Glänta* 2012:4, s. 22–36.)
19. Sheldon Pollock, ”Cosmopolitan and Vernacular in History”, i Breckenridge et al. (red.), *Cosmopolitanism*, s. 25.
20. Atterbom utnämndes 1835 till professor i Estetik och modern litteratur vid Uppsala universitet. Claes Ahlund, ”Litteraturämnets etableringsfas. Från 1890 till 1919”, i Claes Ahlund & Bengt Landgren (red.), *Från etableringsfas till konsolidering. Svenska akademisk litteraturundervisning 1890–1946*, Uppsala: Acta universitatis upsaliensis, 2003, s. 32.

21. P. D. A. Atterbom, *Svenska siare och skalder*, Uppsala: Lundequist, 1844, s. 341.
22. Henrik Schück, *Allmän litteraturhistoria*, vol. 1, Stockholm: Hugo Gebers förlag, 1919, s. 3.
23. Ulrich Beck, *The Cosmopolitan Vision*, övers. Ciaran Cronin, Cambridge: Polity, 2006; Anika Olsson, "Fångad av orden och nationen. Metodologisk nationalism och förmågan att tänka frånvarande ting", i Elisabeth Bladh & Christina Kullberg (red.), *Litteratur i gränssonen*, Falun: Högskolan Dalarna, 2011, s. 14–23. Se även Anne Heith, "Litteraturhistorieskrivning och det nationellas förändringar", i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2008:2, s. 17–19.
24. Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton: Princeton University Press, 2000.
25. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, London: Hamish Hamilton, 1992.
26. Göran Therborn, *The World. A Beginner's Guide*, Cambridge: Polity Press, 2011, s. 101–105; se även John Comaroff & Jean Comaroff, *Theory from the South. Or, how Euro-America is Evolving towards Africa*, Boulder: Paradigm, 2012, för en utförlig diskussion av detta skifte.
27. Pascale Casanova, *La république mondiale des lettres*, Paris: Seuil, 1999, s. 23.
28. Pierre Bourdieu, *Konstens regler. Det litterära fältets uppkomst och struktur*, övers. Johan Stierna, Stockholm/Stehag: Symposion, 2000.
29. Se James F. English, *The Global Future of English Studies*, Oxford: Blackwell, 2012, s. 53–104.
30. Euclides da Cunha, *Os sertões*, Rio de Janeiro: Lacerda, 2005, s. 172: "uma civilização de emprestimo".
31. Cunha, *Markerna brinna*, s. 355; Da Cunha, *Os sertões*, s. 438: "[...] a fila extensa, tracejando ondulada curva pelo pendor da colina, seguia na direção do acampamento, passando ao lado do quartel da primeira coluna [...] Os combatentes contemplavam-nos e [sic] entristecidos. [...] Custava-lhes admitir que toda aquela gente inútil e frágil ssaísse tão numerosa ainda dos casebres bombardeados durante três meses. Contemplando-lhes os rostos baços, os arcabouços esmirrados e sujos, cujos molambos em tiras não encobriam lanhos, escaras e escalavros – a vitória tão longamente apeteçada decaía de súbito. Repugnava aquele triunfo. Envergonhava. [...]".
32. Jacques Rancière, *Politique de la littérature*, Paris: Gallilée, 2007, s. 12: "Cette distribution et cette redistribution des espaces et des temps, des places et des identités, de la parole et du bruit, du visible et de l'invisible forment ce que j'appelle le partage du sensible. L'activité politique reconfigure le partage du sensible. Elle introduit sur la scène du commun des objets et des sujets nouveaux."
33. Dipesh Chakrabarty, "Postcolonial Studies and the Challenge of Climate Change", i *New Literary History*, vol 43, 2012:1, s. 1–18.
34. Gayatri Spivak & David Damrosch, "Comparative Literature/World Literature: A Discussion with Gayatri Chakravorty Spivak and David Damrosch", i *Comparative Literature Studies*, vol 48, 2011:4, s. 466.
35. *Ibid.*, s. 468.

SUMMARY

Literary Studies and Cosmopolitan Desire

With a focus on Swedish and English translations of the Brazilian war narrative *Os sertões* (1902) by Euclides da Cunha, this essay begins by exploring the conditions of possibility for the transnational circulation of this Brazilian national classic as "world literature". A cosmopolitan, North Atlantic literary network – in which the Austrian writer Stefan Zweig was an influential figure (even posthumously) – is shown to have been instrumental in drawing the Swedish translator Thomas Warburton's attention to *Os sertões* in the 1940s. Having traced the outlines of this translation history, the essay provides a theoretical excursus on the dynamic of cosmopolitan and vernacular tendencies in literary history and in the history of literary studies, especially the Swedish discipline of *litteraturvetenskap*. The underlying argument is that literary studies in Sweden has been shaped by a combination of methodological nationalism (with regard to primary sources) and methodological eurocentrism (in terms of its historical and theoretical horizon). The particular cosmopolitanism of literary studies in Sweden has in this way been expressive of Sweden's position in a specific configuration of geopolitical power relations – a configuration that is currently undergoing significant changes and could be seen to motivate Dipesh Chakrabarty's call to "provincialize Europe". In closing, it is therefore claimed that the case of *Os sertões* and its Swedish translation can be read in two ways: as an affirmation of a twentieth-century North Atlantic hegemony (and its corresponding form of cosmopolitanism) but also, if we close read the text itself, as a challenge to that very hegemony, potentially enabling a redistribution of the cosmopolitan desire of literary criticism.

Keywords: cosmopolitanism, translation, vernacular language, literary studies, geopolitics, Euclides da Cunha, Thomas Warburton, Stefan Zweig

